

■ Yaşar Qasımbəyli

Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə həmyerli, yaşlı və müasir olmaqla bərabər, eyni zamanda, ruhən və istedadlarının təbiətinə görə yaxın ədəbi şəxsiyyətlər olmuşlar. Hər iki sənət-karın öz yaradıcılığında, əsasən, şeir, poema və dram janrlarına üstünlük verməsi, ədəbi publisistikalarında genişlik və əhatəlilik, yüksək elmi-nəzəri səviyyə bu fikri əsaslandırır. Fəlsəfi və hikmətli şeiriyyətə meyillik, möhtəşəm və əzəmətli epik poeziyanın mahir ustaları kimi şöhrət qazandırmaları, xalqın keçmişinə və tarixi

vuşmuşdu. Maraqlıdır ki, bizim ürək-dən sevdikimiz sənət korifeylərinin ötən yüzilin birinci yarısında çatdıqları poetik hədəflər, nail olduqları cahənşümül bədii uğurlar Avrasiya mədəni məkanının bu gün - XXI əsrdə can atdığı, arzuladığı ədəbi məqsədlər cərgəsindədir.

Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğun mənsub olduqları epoxanın poetikasına ciddi təsir göstərən istedad sahibləri olmuşlar. Onların nəslə bəşəriyyət tarixində tayı-bərabəri olmayan dəyişmə və yeniləşmələrin şahidi, iştirakçısı idilər. Qlobal zaman və məkan təbəddülatlarını, ictimai-estetik tərəkürün ənənəvi məcrasına sığmayan dağıdıcı-yaradıcı prosesləri əks etdirmək üçün yeni ədəbi sistemlər, bədii ifadə yolları, doğulmaqda və formalaşmaqda olan gerçəkliyi ehtiva edən bilən yeni estetik biçimlər tələb olunurdu. İyirmi illərdən başlayan ədəbi axtarışlar tezliklə öz bəhrəsini verdi, zamanın estetikasında Epos üstünlük təşkil etməyə başladı. Epik janrlar - poeziyada mənzum roman, poema, lirik və dramatik poemalar, ballada-

*Bu ümmanda üzmək üçün qəvvəs gərəkdir.
Bu arzuya yaşamışam nə zamandır,
Var ol, mənə bu ümmana atan ürək!
Var ol sən də, gözəl Bakı, qadın ana!
Camalının şöləsidir bu ilhamım.
Öz borcumu ödəyərsəm bu gün sana,
Gözlerimdə qalmayacaq heç bir kamım!"*

Göründüyü kimi, şair hansısa şəxsin, insanın həyatından və dərdindən-odundan deyil, şəhərin tərcümeyi-halından və qüdrətindən söhbət açır. 20-40-cı illərin ədəbi prosesində geniş yayılmış ümumiləşdirmə üsulu - fərddən, təkəddən deyil, toplumdən, ümumidən çıxış edərək ümumiləşdirməyə can atmaq tendensiyası yuxarıdakı sətirlərdə də bariz şəkildə nəzərə çarpır. Maqsud Şeyxzadə də 30-50-ci illər yaradıcılığının məhsulu olan bir çox əsərlərində məhz bu poetik ümumiləşdirmə üsulunu nümayiş etdirir. Onun məşhur "Daşkəndnəmə" dastanı bu cəhətdən səciyyəvidir. Şair yaşadığı və sevdikləri şəhərin tarixini, keçmişlərinin şanlı səhifələrini, mübarizə mərhələlərini, bu şəhərin dünyaya verdiyi görkəmli oğulları və

Xüsusən, onun "Səməd Vurğun haqqında söz" məqaləsi bu cəhətdən çox səciyyəvidir. Aşağıdakı obrazlı mülahizələr Maqsud Şeyxzadənin öz həmyerlisinin istedadını necə yüksək qiymətləndirdiyini, onunla fərqlənən duyduğunu əyani surətdə göstərir: "Həqiqətən də, onun (Səməd Vurğunun - Y.Q.) beytlərində Nizaminin epik əzəməti, Füzulinin incə hissiyyəti, Xaqaninin tənənəvar coşğunluğu, Vaqifin cazibədar sadəliyi və xəlqiliyi göy qurşağının füsunkar rəngləri tək son dərəcə nəfis bir təzədə əks edirdi". Böyük şairə həsr edilmiş səsiz-hesabsız məqalələrin, onlarla, yüzlərlə elmi tədqiqatların heç birində yuxarıdakı kimi dəqiqliyi və dərinliyi müşahidə etmirik. İlk növbədə diqqəti çəkən odur ki, Maqsud Şeyxzadə öz şair qardaşının söz dünyasına yaxşı bələddir, Səməd Vurğun şeirinin gələnlərini və genezisini çox gözəl bilir. Onun şeiriyyətindəki cazibədar sadəliyi və munis bir xəlqiliyi də Maqsud Şeyxzadə xüsusi qeyd edir. Bunun təkə Vəqif və Vidadi kimi xalq şeiri üslubuna yaxın şairlərin bədii təsiri ilə məhdudlaşdırmır. Böyük şairə bilavasitə el aşıqlarının ecəzkar təsirindən söz açır. Səməd Vurğunun doğulub boya-başa çatdığı Qazax mahalına xas olan sənət mühitinin özünəməxsusluğunu vurğulayır: "Dediklərimizdən başqa, daha dəqiq söyləsək, bütün bunların kökündə, əsasında xalq şeiriyyətinin rəvan, saf və həyatnəfəsli bulaqları bir an durmadan, nəfəs demədən qaynayıb axardı. Səməd Vurğun Azərbaycan xalq şeiriyyətini hədsiz sevir və azərlər aşığı, deyə adlandırdıqları xalq baxşılarının icadiyyatını mükəmməl dərəcədə bilirdi".

Maqsud Şeyxzadənin "Səməd Vurğun haqqında söz" məqaləsi o dövrün sənətinin və sənətkarlarının özəl mahiyyətini anlamaq baxımından da dəyərlidir: "Səməd Vurğun əsrimizin nəfis gözəlliklər asimanında nur saçan elə bir parlaq ulduzdur ki, öz məsləkdaşlarına nə qədər oxşasa da, onu başqalarından ayıran xüsusiyyətlər, özünəməxsusluqlar onu müstəsna bir zirvəyə qaldırmışdı. Guya onun poeziyası çoxəsrlik Azərbaycan şeirinin bütün fəzilət və dəyərlərini özündə cəmləşdirmiş nadir bir divan idi".

Beləliklə, özbək və Azərbaycan şairlərinin yeni bədii inikas sistemini mənimsəməsində və modern poetik texnologiyalara yiyələnməsində Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğunun yaradıcılıq axtarışları və uğurları unikal təcrübələrdir. Azərbaycan və özbək poetikasının XX yüzildə keçdiyi yolu və inkişaf qanunauyğunluqlarını bu möhtəşəm bədii təcrübələri, bir-birini təkrar etməyən bədii ifadə tərzlərini nəzərə almadan və ya dərinləndirmədən aydınlaşdırmaq, ümumiləşdirmək qeyri-mümkündür. Müqayisəli-nəzəri tədqiqat üsulları məhz bu yöndəki mədəni-estetik və elmi ehtiyacları cavab verməyi nəzərdə tutur.

Bədii tərəkürün ictimai gerçəkliyə münasibəti və estetik ehtiva miqyasları bütün zamanlarda ədəbiyyatşünaslığa düşündürən ciddi elmi problemlərdən olmuşdur. Ötən əsrin 20-30-cu illəri isə bu cəhətdən xüsusi bir dövr kimi diqqəti cəlb edir. Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadənin poeziyası həyata daha da yaxınlaşdırmaq cəhdləri Azərbaycan və özbək xalqlarının bədii tərəkür tarixinin yeni və parlaq səhifələri idi. Bu mənada Şərq poetik fikrinin ictimai həyata daha da yaxınlaşmasında və realist bədii inikas sisteminin daha dərin qatlarına keçidi prosesində, poetik söz sənətimizin yeni üslublar və janrlarla zənginləşməsində hər iki sənətkarın xidmətləri misilsizdir.

XX yüzilin poetik obrazını yaradanlar: Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğun

mövzulara bağlılıq, parlaq dramatik istedadla sahib olmaları, yazı manerələrindəki qanadlı-romantik pafos onların saf bədii istedadlarının mayasındakı uyğunluqdan və uyarılıqdan xəbər verirdi.

Bu böyük sənətkarların yaradıcılığına ümumi şəkildə nəzər saldıqda belə bir çox ədəbi paralellər, mühüm poetik həmahəngliklər diqqəti özünə cəlb edir. Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğun fəlsəfi lirikanın, başdan-ayağa hikmətlə yoğrulmuş şeirlərin misilsiz müəllifləri idilər. Onların şeiriyyətində insan və həyat haqqındakı dərin və fəlsəfi düşüncələr, orijinal, gözənilməz lirik-hikmətli müqayisə və xülasələr uzun zaman yaddaşlardan silinmir. Səməd Vurğunun "Dünya" rədifli və Maqsud Şeyxzadənin "Dəniz əxlaqı" adlı şeirləri geniş elmi təhlillər üçün meydan verən əsərlərdir. İnsan həyatının və dünyanın mənası, mahiyyəti və fəlsəfi dərk barəsindəki özünəməxsus lirik-emosional düşüncələrin miqyasları heyretətamizdir. Bədii biçiminə və şəklinə görə bir-birindən fərqlənən bu şeirlərdəki əsas fəlsəfi obrazlar iyirminci yüzilin mühüm bədii yenilikləri sırasındadır. "Bir yandan boşalıb bir yandan dolan" (Səməd Vurğun) və min illərdə sirdəyə verməyən, insanı həmişə nigaranlıqda və intizarda saxlayan Dünya obrazı və öz qoynunda napak, natəmiz heç nəyi saxlamayan, yad, gərəksiz, lazımsız şeyləri hər daim sahələ atan, müdam özünü təmizləyən, təzələyən və bununla da insanlığa əbədi nümünə olan Dəniz surəti özünün həyatı fəlsəfəsi və təbii poeziyası ilə oxucunu heyran qoyur.

Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadənin şeiriyyətindəki bədii fəlsəfenin kökləri türk xalq şeirindən, xalq yaradıcılığından qidalanırdı. Eyni zamanda, onların əsərlərində Şərq və Qərbin klassik-çağdaş müfəkkirlərinin hikmətləri, Avropa və Asyanın fəlsəfə məktəblərinin heyatsevər və humanist meyilləri gözəl bir surətdə çulğışmış, bir-birinə qo-

lar, nəsrde isə - roman, povest, dilogiya, trilogiya, epopeyalar dəbi geniş yayıldı. Möhtəşəm zaman iri həcmli epik polotnolarda daha real və həqiqətəuyğun əks edirdi. XX əsrin 30-40-cı illərində qardaş ədəbiyyatlarda aparıcı mövqeyə malik bu tendensiyanı araşdırarkən onun bir sıra xarakterik və tipoloji xüsusiyyətləri qabarıq görünür. Ölkə, şəhər, kənd, böyük bir kollektiv, ictimai ideal və konfliktlər, azadlıq mübarizələri, müharibələr, müəyyən tarixi mərhələlər, məşhur şəxsiyyətlər və s. birbaşa əsərin mərkəzi mövzusu, baş qəhrəmanı seçilirdi. Fikrimizin təsdiqi üçün burada birçə Səməd Vurğunun qələmindən çıxmış məşhur əsərlərin adını yada salmaq kifayətdir: "Azərbaycan", "Bakının dastanı", "Muğan", "Komsomol poeması", "Vaqif", "Xanlar", "Fərhad və Şirin", "Talistan", "Bəsti", "Zəncinin arzuları", "Aygün", "İnsan" və s. Maqsud Şeyxzadənin 30-40-cı illərdə yaratdığı əsərlərlə də zamanın estetik axarı və məşhur ədəbi ünvanları arasında yuxarıdakı kimi qırılmaz bağlılıq müşahidə olunur: "Ündaşlarım", "Torpaq və haqq", "Ağsaqqal", "Yoldaş Nəvai", "Miras", "On birlər", "Üçüncü oğul", "Cəlaləddin Mənkəverdi" və s. Beləliklə, həmin illərin ədəbi prosesini, xüsusən, Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığını müqayisəli şəkildə araşdırarkən aydın olur ki, onları yaxınlaşdırın və birləşdirən əsas estetik məxrəc, bədii məziyyət məhz monumentallıqdır. Yene şairin məşhur misralarına müraciət edək. Səməd Vurğunun "Bakının dastanı" poeması fikrimizin təsdiqi üçün kifayətdir. Səməd Vurğunun "Bakının dastanı" poemasında

*"Neçə ildir, könül deyir söylə, şair,
Şeir, sənət gülzarında Bakı hanı?
Sən nə zaman yazacaqsan ilk dastanı
Bu müqəddəs, bu möhtəşəm hüsne dair?!
Lakin bizim böyük şəhər bir ümmandır,*

qəhrəmanları, qisası, Daşkəndin özünəməxsus bir Şərq şəhəri kimi tərcümeyi-halını və misilsiz gözəlliklərini vəsf edir. Dastanın sonunda müəllif doğma şəhərinə canlı insan kimi üz tutaraq, ona olan sonsuz məhəbbətini qəlbinin bütün səmimiyyəti ilə etiraf etmişdir:

*Mən özbək şeirinin doqquz vəznində
Sənin dastanını ahəngə saldım.
Qissəyə gözəllik verməkdən ötrü
Baxşı büsatından ölçülər aldım.*

Maqsud Şeyxzadənin aşağıdakı beyti də sanki insan haqqında söylənmiş tək qeyri-adi dərəcədə səmimi və gözəldir:

*Şəhərlər baqıdır, ömür - keçəri,
Deryalar sabitdir, sular - köçəri.*

Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə nəslinin qarşısında duran əsas estetik məqsəd - yeniləşən və dəyişən dünyanın obrazını bütün əzəməti və parametrləri ilə yaratmaqdan ibarət idi. İctimai-estetik doqmalarına və bir çox kəşir cəhətlərinə rəğmən sosialist realizmi prinsipləri Səməd Vurğun və Maqsud Şeyxzadə pleyadasının bədii potensialının rellaşmasına maneə törədə bilməmişdi.

Səməd Vurğun 1954-cü ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının ikinci qurultayında "Sovet poeziyası haqqında"ki məşhur məruzəsində özbək şeiriyyətini, xüsusən, Qafur Qulamın yaradıcılığını son dövrün fəlsəfi və siyasi lirika sahəsindəki mühüm nailiyyətlərindən biri hesab edərək yazırdı ki, görkəmli özbək şairi Qafur Qulamın "Mən yəhudiyəm" və "Sən yetim deyilsən" şeirləri böyük diqqətə layıqdır. Bu məruzəsində Səməd Vurğun Qafur Qulam yaradıcılığına münasibət bildirməklə kifayətlənməmiş, o cümlədən Maqsud Şeyxzadə, Uygün, Zülfiyə və başqa tanınmış özbək şairləri haqqında qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür.

Maqsud Şeyxzadə də öz böyük zamandaşının əsərlərinə sevgi və sayğılarını dəfələrlə ifadə etmişdir.